

ПОНЯТТЯ ОСОБИ, ЯКА ВЧИНЯЄ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗЛОЧИНИ

**Семенишин Микола Олександрович - кандидат юридичних наук, докторант
Донецького юридичного інституту МВС України**

УДК 343.9:343.54

В статье проведен криминологический анализ понятия «лицо корыстно-насильственного преступника». Установлено, что общая корыстная направленность личности преступника состоит в относительно устойчивом доминировании в его сознании корыстных побуждений, соединенных с ориентацией на обязательное применение насилия, а также установлено, что раскрыты основные признаки лиц, совершающих корыстно-насильственные преступления, является необходимым частью механизма применения мер органами полиции, непосредственным адресатом которой есть такие люди.

Ключевые слова: преступление; корыстно-насильственная преступность; предупреждения; лицо преступника.

Articolul oferă o analiză criminologică a conceptului de „față de un criminal mercenar-violent”. S-a stabilit că orientarea generală a mercenarului a personalității criminalului constă într-o dominare relativ stabilă a motivelor mercenarului în minte, împreună cu un accent pe utilizarea obligatorie a violenței și s-a stabilit, de asemenea, că principalele semne ale persoanelor care comit infracțiuni mercenare-violente sunt o parte necesară a mecanismului de aplicare a măsurilor de către organe. poliția al cărui destinatar direct sunt astfel de oameni.

Cuvinte cheie: crimă; crimă mercenară-violentă; prevenirea; fata infractorului.

The article provides a criminological analysis of the concept of “the person of a self-serving and violent criminal”. The phenomenon of selfish-violent crime materializes and is perceived by the public consciousness due to the aggregate criminal behavior of a certain part of people - selfish-violent criminals. Hence the primary research task: to determine the place of self-abusive criminals in the system of social relations, to carry out their socio-demographic dimension, to determine the environment of life.

The prevalence of self-serving and violent crimes, their high social dangers and the lack of effectiveness of prevention by law enforcement agencies make it important to carry out a thorough analysis of the identity of a modern violent criminal, to identify its new criminological features. This testifies to the relevance of the criminological investigation of the person of the modern self-serving and violent offender and makes it necessary to develop preventive measures that will effectively combat crime in general.

The person of a self-serving and violent offender contains a set of persons who have committed various objections in the criminal-law sense, but criminologically homogeneous self-violent crimes against a person, his life, health, will, honor, dignity, property and characterized by aggressive behavior, or such that when resolving specific situations and social conflicts, a violent way of resolving them (physical, mental violence) is chosen, or for which violence is an element of motivation as an instrument (method) for achieving criminal result.

It has been found out that the general selfish orientation of the perpetrator's personality is relatively stable in his / her consciousness of selfish motives, combined with the orientation to the obligatory use

of violence, and it is established that the basic characteristics of persons who commit selfish and violent crimes are necessary. part of the mechanism for the application of precautionary measures by the police, to which such persons are directly addressed.

Keywords: crime; selfish and violent crime; prevention, the identity of the offender.

Кримінологічна теорія і практика до основних та найбільш складних проблем відносять дослідження особи злочинця. Від початку становлення кримінології як науки навколо особи злочинця точаться гострі суперечки, що не дає можливості для єдиного розуміння в даному питанні. Особа людини-злочинця в останні десятиліття є об'єктом дослідження не тільки кримінології, але і в контексті її проблем у біології, психології, медицині, соціології та інших наук. Оскільки загалом кримінологія – комплексна наука, то і проблеми, які нею розглядаються, також вирішуються на шляху інтеграції знань із тих галузей, що прямо чи опосередковано пов'язані з вивченням людини як особистості.

Кримінологічне визначення особи злочинця тісно переплітається із загальнофілософським поняттям особистості. У філософії особистість – людина, індивід в аспекті його соціальних якостей, який формується в процесі історично конкретних видів діяльності і суспільних відносин. Однією з ключових тем філософських роздумів, зумовлених тим, що людське буття постає складним, багаторівневим, а це детермінує необхідність вирішення питання про те, що є ядром, найпершим носієм людських якостей.

Найбільш прийнятим у філософії вважається погляд, згідно з яким в основі людини як людини лежить така її своєрідна та унікальна властивість, як здатність бути особистістю, невід'ємними рисами якої є самосвідомість, ціннісні орієнтації, соціальні відносини, відповідальність за свої вчинки, певна автономність щодо суспільства тощо.

Сучасна філософська думка розглядає особистість як суб'єкт соціальної діяльності, властивість якої детермінована конкретно-історичними умовами життя суспільства; конкретну індивідуальність у поєднанні її духовних, соціальних і природних якостей. Усе це свідчить, що перевага надається соціокультурному аспекту дослідження особистості.

Особистісне начало властиве історії на всіх її рівнях розвитку, саме історичний процес в остаточному підсумку зводиться до взаємодії між особистістю і соціокультурним оточенням.

Доволі слушно зазначено у філософській науці, що основною рисою сучасного суспільства є його входження в перехідний етап зміни культурних універсумів: на зміну старому індустріальному суспільному ладу приходить новий його тип, який характеризується інформаційно-глобалізаційними процесами у всіх сферах життєдіяльності людини, включаючи й сферу її духовно-особистісного буття [1, с. 133].

Проведений аналіз свідчить про складність і дискусійність у визначенні поняття «особистість» у суспільних науках, що так чи інакше визначають це поняття. Особистість злочинця була і залишається однією з найбільш важливих проблем кримінології. Науковці слушно зауважують, що ця проблема слугує ключем для розуміння сутності злочинності. З цим не можна не погодитися, тому що без наукового вивчення тих, хто вчиняє злочини, неможливо ефективно боротися зі злочинністю загалом.

Особистість злочинця в кримінології – системна наукова проблема в тому розумінні, що вона передбачає вивчення, дослідження власне особистості злочинця, злочинної поведінки, способу життя злочинця, особливостей його соціального середовища, зв'язків і відносин. Поняття особистості злочинця – багатогранне, з яскраво вираженим міждисциплінарним характером. Переважна більшість кримінологів наголошують на тому, що вивчення особистості злочинця, яке традиційно іменується кримінологічним, фактично є міждисциплінарним, комплексним вивченням.

На думку Г. А. Аванесова, «серед усіх причин злочинності вирізняються особистісні причини, без особистості вони не існують,

так само як без особистості немає злочину. Причини злочинів, як правило, пов'язані з процесами руйнування особистості, до того ж, коли таке руйнування прогресує» [2, с. 20].

Ю. М. Антонян визначив, що «успішне запобігання злочинам можливе лише в тому випадку, коли увага буде сконцентрована на особистості злочинця, оскільки саме особистість – носій причин їх вчинення» [3, с. 11].

Різні аспекти проблеми особистості злочинця розглядалися фахівцями в галузі кримінального права та кримінології, психології та психіатрії. Незважаючи на численні наукові дослідження цього явища, у сучасній кримінології невирішеною залишається велика кількість аспектів проблеми особистості злочинця, зокрема, термінологічного характеру, а саме: поняття «особа» чи «особистість» доцільно і правильно застосовувати, коли аналізується злочинна поведінка людини. На сьогодні в кримінологічній науці рівною мірою застосовується як поняття «особистість злочинця», так і поняття «особа злочинця».

Наприклад, професор А. П. Закалюк розглядав відмінність та співвідношення між поняттями «особа» та «особистість» та вбачав у тому, що перше поняття є родовим, більш широким. Воно відображає людину як суб'єкта суспільної активності та діяльності, учасника суспільних відносин, і в такому значенні йому відповідає російський термін «личность». У тих випадках, коли необхідно виокремити особу від її соціальної якості, що становить власну ідентичність, відрізняє від інших людей і визначає ставлення до суспільства, її відносин, норм, що регулюють суспільну життєдіяльність, тоді необхідно вживати термін «особистість», якому відповідає російське слово «личность» [4, с. 234]. Відповідно, А. П. Закалюк визначив що: «Особистість – це соціальний образ особи, усе соціально типове, що відрізняє особу в суспільних відносинах, обумовлює її суспільну активність, діяльність, лежить в основі їх спричинення [4, с. 234].

Авторської точки зору дотримувався А. Ф. Зелінський, який, з одного боку, вважав, що від поняття «особистість злочинця» не можна відмовлятися, а з другого – обмежував застосування цього терміна лише щодо осіб,

які ведуть систематичну злочинну діяльність (крадії, наймані вбивці, рекетири, терористи). На його переконання, про особистість злочинця може йтися лише стосовно людини, винної у злочинній діяльності, тобто вчиненні низки умисних, цілеспрямованих, передбачених кримінальним законом дій заради реалізації спільного для них мотиву [5, с. 22–23].

На противагу цьому ряд учених таких як: Ю. Д. Блувштейн [6, с. 101], І. І. Карпець [7, с. 101, 103], Я. І. Гілінський [8, с. 73–74] – виступає проти використання поняття «особистість злочинця», оскільки воно не відображає істотних, якісних відмінностей від закономірностей громадян, а нечіткий перелік кримінально-правових заборон призводить до розширення або звуження кола осіб, які за різних історичних часів держава визнає злочинцями, а отже, немає сталого набору специфічних ознак, що відображають якісну своєрідність цього соціального типу людей.

Отже, між проаналізованими поняттями існує доволі тонка межа, що зумовлює розбіжність у застосуванні понять «особа» і «особистість» під час кримінологічного вивчення злочинної поведінки людини. Для того щоб зрозуміти, який зміст вкладають кримінологи в поняття «особа злочинця» та «особистість злочинця», слід навести деякі з них:

1) особа злочинця як система негативних соціально значущих властивостей, зв'язків і відносин у поєднанні із зовнішніми умовами та обставинами, що характеризують людину, винну у вчиненні злочину (О. М. Джужа) [9, с. 20]; 2) особа злочинця як сукупність істотних і стійких соціальних властивостей і ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому злочині, надають вчиненому діянню характеру суспільної небезпечності, а винний у ньому особі – властивість суспільної небезпечності, у зв'язку з чим вона і притягується до відповідальності, передбаченої кримінальним законом (І. М. Даньшин) [10, с. 63]; 3) особистість злочинця як сукупність соціально-демографічних, психологічних і моральних характеристик, тією чи іншою мірою властивих людям, винним у злочинній діяльності (А. Ф. Зелін-

ський) [5, с. 53]; 4) особистість злочинця як система соціальних і психологічних якостей, що утворюють її суспільну небезпечність, яка детермінує вчинення злочину (Г. С. Семаков) [11, с. 39]; 5) особистість злочинця як поняття, яке визначає осіб, що вчинили злочини, та які характеризуються сукупністю стійких та глибоких морально-психологічних деформацій, тією чи іншою мірою притаманних особам, що здійснюють злочинну діяльність або вчинили умисні тяжкі або особливо тяжкі злочини, і через наявність яких вона набуває властивостей суспільної небезпечності, що реалізується у вчинених злочинах (О. Г. Кальман, І. А. Христич) [12, с. 103].

Відповідним чином з наведених тлумачень випливає те, що науковці, які використовують поняття особи злочинця, вкладають у нього практично тотожний зміст, що і вчені, які використовують поняття особистості злочинця. Тобто, насамперед, йде мова про соціально значущі властивості і ознаки, характерні людині, яка вчинила злочин.

Отже, аналіз понять «особистість злочинця» і «особа злочинця» дає змогу зробити висновок, що в кримінологічній науці доцільним є використання поняття «особистість злочинця» як такого, що більш повно, глибоко і всебічно розкриває кримінологічний зміст досліджуваного феномену.

Розглядаючи відмінні ознаки особистості злочинця від особистості не злочинця, зокрема, О. Б. Сахаров наголошував «... якісна специфіка особистості злочинця полягає в її антисуспільній спрямованості, що характеризує її як суспільно небезпечну особистість» [13, с. 34]. Відповідно до цього І. М. Даньшин стверджував: «Суспільна небезпечність розглядається узагальнюючою ознакою особистості злочинця, в якій знаходять свій концентрований вираз усі інші взаємопов'язані і взаємозумовлені властивості й особливості особи, яка вчинила кримінально каране діяння» [10, с. 116].

На переконання Ю. М. Антоняна принципова різниця між злочинцями і не злочинцями не одна якась властивість чи їх сума, а якісно неповторне сполучення й особлива при цьому питома вага кожного, тобто поки

що недостатньо вивчений комплекс особистісних особливостей, що має характер системи. Відповідно, особистість злочинця не варто розцінювати винятково з негативного боку, оскільки вона, поряд з криміногенними елементами (негативними особистісними рисами), містить і позитивні риси, однак питома вага перших переважає, через накопичення досягає критичної маси та породжує підвищену готовність до вчинення корисливо-насиленісних злочинів за певних сприятливих умов.

На підставі емпіричних досліджень було доведено існування статистично достовірних відмінностей між злочинцями і не злочинцями, у результаті чого зроблено висновок про те, що різним видам злочинної поведінки відповідає специфічний комплекс психологічних рис і властивостей особистості злочинця. Існує зв'язок між видом вчиненого злочину і психологічними особливостями особистості, яка його вчинила [3, с. 17–18].

Отже, корисливо-насиленісні злочинці вирізняються негативним ставленням до чужої власності, несприйняттям непорушності права власності та недоторканності суб'єкта права власності, високим рівнем агресивності й імпульсивності, соціально відчуженістю та ворожою налаштованістю до оточення.

А. П. Закалюк наголошував, що: «Специфічною властивістю злочинців, що виражає їхню соціальну сутність, є антисуспільна спрямованість і суспільна небезпечність їхньої особистості, які досягли певного ступеня (глибини)» [4, с. 240].

Серед відмінних ознак злочинців Ю. М. Антонян називає дефекти соціалізації, зумовлені поганим засвоєнням правових і моральних норм, небажанням керуватися ними в повсякденному житті, виконувати соціально прийнятні ролі, що породжує соціальну відчуженість, штовхає на пошуки девіантного соціального середовища [3, с. 18–19].

На думку професора Б. М. Головкина, під корисливою спрямованістю насильницького виявлення слід розуміти домінуючу морально-психологічну властивість, яка визначає корисливий зміст мотивації і вибір та реалі-

зацію насильницького способу незаконного збагачення [14, с. 14].

Виходячи з вище зазначеного, антисупільна спрямованість особистості – збірне поняття, що включає в себе антигромадські погляди, установки, викривлені ціннісні орієнтації, моральні переконання, деформовану правосвідомість, негативні риси характеру, втілені в домінуючу мотивацію та поведінкову готовність до волевиявлення у протиправний спосіб. Отже, антисупільна спрямованість у її крайній формі вираження – суспільний небезпечності – визнається інтегративною властивістю особистості злочинця взагалі та корисливо-насильницьких (грабіжники, розбійники та ін.) зокрема.

Отже, на нашу думку, особистість, яка вчиняє корисливо-насильницькі злочини – це сукупність соціально притаманних ознак суб'єкта, які були сформовані у процесі несприятливого розвитку особистості та девіантних форм поведінки, та визначають її корисливий мотив та насильницьке його досягнення.

Поряд з цим особистість такого злочинця підлягає структурному аналізу для дослідження конкретних складових елементів, а саме: найхарактерніших соціально-рольових ознак, які пов'язані із вчиненням злочину, та специфіки дозлочинної поведінки та становлення на шлях вчинення корисливо-насильницьких злочинів. Вивчення особистості злочинця здійснюється з метою з'ясування його характерних рис та ознак, пов'язаних із вчиненням злочину, для того щоб пояснити особливості злочинної поведінки.

Дослідження особистості злочинця неможливе без вивчення його структури, оскільки це є необхідним для успішного вирішення комплексу заходів щодо запобігання вчинення злочинів, і корисливо-насильницьких зокрема. Структура особистості дозволяє глибоко проникнути в механізм особистісних властивостей людини та побачити взаємозв'язок між ними і її реальною поведінкою. Відповідно до тлумачного словника структура (від лат. structura – будова, порядок, зв'язок) визначається як сукупність істотних, відносно стійких, закономірних зв'язків між

частинами (елементами) об'єкта, що забезпечують його цілісність [15, с. 709].

Вважаємо, що особистість злочинця є певною сукупністю типових рис, властивостей – природжених або набутих у процесі онтогенезу, – типово притаманних особам, що вчинили суспільно небезпечні діяння. Виокремлення рис «особистості злочинця» важливо для визначення тих рис особистості взагалі, які можуть відіграти важливу чи визначальну роль при виборі особою або соціально корисної, конструктивної діяльності, або асоціальної, деструктивної. І виокремлення цих рис є надзвичайно важливим для суспільства тому, що їх можна заздалегідь коригувати, пом'якшувати, нейтралізувати. Тим більше, що таких рис небагато. Певна група (і вона характерна для всіх видів злочинів), притаманна тільки для особистості, схильної до злочинної діяльності. Деякі з цих рис гіпертрофовані, інші є дещо простішими.

Слід зазначити, що у кримінологічній науці визначення поняття структури особистості злочинця залежить від того, які елементи структури вчені вкладають у нього. Так, одним з розповсюджених визначень структури особистості злочинця є наступне: умовне розділення властивостей, що характеризують абстрактного злочинця, на демографічні, соціально-рольові, правові, психологічні, фізіологічні та інші значущі з кримінологічного погляду однорідні групи властивостей; сукупність і співвідношення кримінологічно значущих соціальних рис і психологічних властивостей особистості злочинця [16; 17; 18].

При дослідженні особистості окремого злочинця чи певних типів злочинців не всі елементи структури мають однакове значення та виконують однаково вагому роль у механізмі злочинної поведінки. У конкретно-кримінологічному дослідженні важливо з'ясувати провідні, найбільш суттєві фактори, що визначають спрямованість особистості, оскільки одні з них визначають зміст злочину, інші – його форму та інтенсивність; одні належать до причин вчиненого злочину, інші перебувають з ним у причинній залежності.

Отже, в основі особистості є її структура – зв'язок і взаємодія її елементів, оскільки

формування особистості здійснюється у процесі розвитку цілісної системи, в якій кожний елемент структури передбачає розвиток іншого й обумовлюється існуванням цілісної системи.

У кримінології існує велика кількість позицій щодо структури особистості злочинця, не заглиблюючись у докладний аналіз переваг і недоліків численних схем структуризації особистості злочинця, обмежимося найбільш загальноприйнятими, згідно з яким загальна характеристика особистості злочинця відображається у сукупності соціально-демографічних, кримінально-правових та морально-психологічних ознак. Серед останніх треба зважати лише на ті, які з різних сторін характеризують особистість злочинця і певним чином пов'язані із вчиненням корисливо-насильницьких злочинів, тобто виконують певну детермінуючу роль. У своїй сукупності однопорядкові групувальні ознаки дають загальне уявлення про окремих структурний елемент аналізу, а вивчення міжелементних зв'язків сприяє цілісному пізнанню особистості злочинця як носія причин злочинної поведінки.

Отже, до найбільш вагомих соціально-демографічних ознак структурного аналізу особистості корисливо-насильницького злочинця належать: стать, вік, освіта, трудова і навчальна занятість, відомості про родину та її матеріальне становище. У своєму взаємозв'язку ці ознаки визначають їх соціальний статус (належність до певної соціальної групи населення та місце в її ієрархії), опосередковано відображають ступінь соціальної адаптації (засвоєння і виконання соціальних ролей).

Щодо кримінально-правових ознак, то це відомості не тільки про склад злочину, але і спрямованість і мотивацію протиправної поведінки, одиночний або груповий характер злочинної діяльності, про рядову чи організуючу роль у ній, інтенсивність злочинної діяльності (вперше, декілька разів, попередні судимості, фактичний рецидив). Тобто ця характеристика дає нам уявлення про особу злочинця з кримінально-правових позицій.

Морально-психологічні ознаки містять у собі відомості про умови особистісного розвитку, особливості виховання в сім'ї, ставлення до навчання, ставлення до спиртних напоїв, наркотичних засобів і психотропних речовин, ціннісні орієнтації і правосвідомість, дозлочинний спосіб життя у складі малої соціальної групи, а також індивідуальні психологічні риси (інтелектуальні та емоційно-вольові), показники психічного здоров'я. Вказані відомості відображають особливості соціалізації особистості злочинця, специфіку негативних впливів, формування криміногенної орієнтації та мотивації вчинення корисливо-насильницьких злочинів.

Таким чином, під особою корисливо-насильницького злочинця варто розуміти особу, яка спрямована на вчинення суспільно-небезпечних, корисливо вмотивованих різнооб'єктних у кримінально-правовому розумінні діянь за допомогою насильницького способу досягнення цілі.

Отже, за результатами нашого дослідження з'ясовано, що загальна корислива спрямованість особи злочинця полягає у відносно стійкому домінуванні в її свідомості корисливих мотивів, поєднаних з орієнтацією на обов'язкове застосування насильства, а також встановлено, що розкриті основні ознаки осіб, які вчиняють корисливо-насильницькі злочини, є необхідною частиною механізму застосування запобіжних заходів органами поліції, безпосереднім адресатом якої є такі особи.

Література

Философский энциклопедический словарь / гл. ред. Л. Ф. Ильичев и др. Москва: Сов. энцикл., 1983. 840 с.

1. Аванесов Г. А. Преступность и социальные сословия: криминологические рассуждения: монография. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2010. 79 с.

2. Антонян Ю. М., Эминов В. Е. Личность преступника. Криминологическое исследование: монография. М.: Норма; Инфора-М, 2015. 368 с.

3. Закалюк А. П. Курс сучасної управлінської кримінології: теорія і практика. У 3

- кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
4. Зелинский А. Ф. Криминология: учеб. пособ. Харьков: Рубикон, 2000. 240 с.
5. Блувштейн Ю. Д. Понятие личности преступника. Советское государство и право. 1979. № 8. С. 97–102.
6. Карпец И. И. Проблема преступности. Москва: Юрид. лит., 1969. 168 с.
7. Гишинский Я. И. Криминология: курс лекций. СПб.: Питер, 2002. 384 с.
8. Джужа О. М. Злочинець або особа, яка вчинила злочин (порівняльний аналіз). Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ. 2014. № 2 (91). С. 15–21.
9. Даньшин И. Н. Введение в криминологическую науку: монография. Харьков: Право, 1998. 144 с.
10. Криминологія: підручник / В. С. Ковальський Г. С. Семаков, О. М. Костенко та ін. Київ, Юрінком Інтер, 2017. 344 с.
11. Голина В. В., Кальман А. Г., Христич И. А. Понятийный аппарат современной криминологии. Терминологический словарь. Харьков: Гимназия, 2005. 272 с.
12. Сахаров А. Б. Учение о личности преступника и его значение в профилактической деятельности органов внутренних дел. Москва: МВШМ МВД СССР, 1984. 42 с.
13. Головкін Б. М. Теоретичні та прикладні проблеми детермінації і запобігання корисливій насильницькій злочинності в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2011. 406 с.
14. Новий тлумачний словник української мови: у 3-х т. Київ: Аконт, 2006. Т. II. 926 с.
15. Криминологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 440 с.
16. Криминология: учебник / под ред.- В. Н. Кудрявцева и В. Е. Эминова. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2004. 734 с.
17. Криминологія: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Прецедент, 2009. 348 с.
-